

KATONA TAMÁS

A XX. SZÁZAD ELSŐ NAPJAI ÉS REMÉNYEI

A szervezésnek van egy borzasztó hiányossága. Az óra, amelyet figyelemmel kellene kísérnem, nem előttem van, hanem az asztalon, az elnöknél. De hát legfeljebb rám fog csöngetni. Tudniillik a téma, amelyről beszélnem kell, csábít arra, hogy rendszertelen legyek, szerteágazó legyek, belebonyolódjak törtérikba. Már csak azért is, mert ha az ember öreg, akkor mindenféle emlékei vannak. Én egyetemista koromban ebből az épületből éltem. Ez akkor viszonylag olcsó dolog volt. A Népművészeti Intézettől Széll Jenő elnöksége alatt nem 31 forint napidíjat, az is valami mennyei dolog, hanem 50, sőt olykor 60 forintos napidíjat kaptunk, főleg, ha lakodalomba kellett menni, néptáncot gyűjteni. Néha meg is bícskálták az embert, velem is kétszer megesett. Igen, otthon voltam ebben a szürke épületben. Nagyon nagy szó az, hogy ez az épület kezd visszatalálni régi önmagához. Arról kell beszélnünk, hogy a XX. század hogy kezdődött. De ha 1900-ban jön létre egy épület, az még XIX. századi. A Krisztus előtti első év után ugyanis a Krisztus utáni első év következett. És az véget ért 1. december 31-én. És a századik év véget ért 100. december 31-én. Vagyis a XIX. század 1900. december 31-én ér véget. Tehát egy kicsit a XIX. századra kell visszatekintnünk, és ez egyáltalán nem baj, hiszen a Kiegyezés után valami csoda történt Magyarországgal, ami derűlátásra adhatna okot akár napjainkban is, ha még egy kicsit olyanok tudnánk lenni, mint az a nemzedék volt. Hiszen egy leverett forradalom után, tizennyolc év abszolutista önkényuralma után – az volt a szerencse, hogy ez csak annyi ideig tartott, voltak azóta hosszabbak is – az ország újra játéklehetőséget kapott a sorstól. És hirtelen megtörtént a csoda. Egy pénzügyi krachhal kezdődött a Kiegyezés utáni gazdasági élet 1873-ban, és milyen hamar túl tudott kerülni rajta az ország. És kicsoda politikusai voltak! Hiszen akkor kezd összezúgorodni a világ. Az, amit Széchenyi elkezdett, a közlekedés forradalma, azt Baross Gábor megcsinálta. Jövedelmezővé tette a MÁV-ot, jelentős szerepe volt a költségvetési egyensúlyban, és nemcsak az ember tudott gyorsan eljutni ennek az akkor még nagyobb országnak a legtávolabbi csücskébe, hanem az áru is. Összezúgorodott tehát a világ, könnyen megközelíthető vált minden, és ehhez építeni kellett. Építeni kellett, és nem csak vasutakat. Gondoljunk meg, mi minden épül akkor. Talán 1990 és 1994 között épült annyi iskola ebben az országban, mint 1896-ban. A millennium öröme ugyanis iskolákat építettek. Rengeteget. És ne felejtsük el, hogy Eötvös József 1868-ban sikeresen megszavaztatta a népiskolai törvényt, amit 1848-ban a magyar parlament még elutált. Mert miről volt szó benne? Hogy államségllyt kell adni a nemzetiségi egyházak koldusszegény iskoláinak, mert az ország nem engedheti meg azt a luxust magának, hogy a polgárai műveletlenek legyenek. És hogy a gyerekeket az anyanyelvükön kell tanítani. Igen! Ez egy óriási gondolat volt, és megmutatja, hogy az építkezés is a kultúra ügye. A kettő nem válik el egymástól, hanem az egyik feltételezi, megelőlegezi a másikat. És itt, ennek az országnak a közepében, megint egy magyar csoda történt. A XIX. század két leggyorsabban fejlődő európai nagyvárosa München és Budapest. A semmiből, egy kis porfészekből világváros született, valóban világváros. Milyen város született? Még a földrajzi fekvésünkkel

is szerencsénk volt itt a budai domboldalon. Gőgösen néztünk át a tulsó partra. De ez a másik part kezdett elszívni mindent, sokkal nagyobb lett, és a kultúra oda vándorolt. Buda sok apró városkából állt, Óbudától Újlakig, Országútig, Krisztinavárosig, Tabánig – akkor még létezett – egész a Vizivárosig, ahol most vagyunk. És fölötte a Vár, az ország igazgatásának a központja. Hivatalnokváros maradt, és irigykedve gondolt a gazdag Pestre. A gazdag Pestre, amely, hogy a földrajza egy pillanatra visszatérjünk, megtette azt a szívességet, hogy nem teljesen sík területen fekszik, mert akkor a panoráma szélén leesne a pillantásunk a mélybe, a semmibe. Olyan ez a Pest, mint egy lapos tányér, a peremek felé emelkedik. Kőbánya ugyanolyan magasan van, mint a Várhegy, és ezért ez a panoráma lenyűgöző. Tehát a földrajzi adottságok nagyon kedvezőek voltak ennek a világvárosnak a születéséhez. Münchennek nem volt ilyen szerencséje a fekvésével, viszont szerencséje volt az uralkodóival. Mert mindegyik uralkodó beleépített valamit ebbe a városba. Kezdte ezt annak idején I. Lajos, a kultúrának a nagy bajnoka, aki a klasszicizáló Ludwig-strassét építette. (Hitler azokat a rémes egyiptomi terrakotta színű épületeket, amelyeket Speerrel terveztetett, Münchenben szerette meg.) És mi épült ott I. Lajos idején? Egyetem épült. Állami könyvtár épült. Állami levéltár épült. Csupa kulturális dolog épült, és az egyetemi templom, meg a Diadalkapu zárja ezt a Ludwigstrassét. Utódja, a kultúra iránt rendkívül fogékony II. Miksa, megépítteti a Maximilianstrassét az angol romantika stílusában, a neogótikával. Múzeumi épületek egész sora szegélyezi ezt az utat. II. Lajos a bajor vidéket gazdagította. Azt hiszem, 13 és fél millió arany tartozást hagyott hátra maga mögött, amikor erőszakkal lemondatták, és öngyilkos lett. Utóbb kiderült, nem is volt ez olyan rossz beruházás. A méregdrága kastélyok azóta behozták az árukat, többszörösen is. Igaz, van valami talmi pompa bennük, de hát ilyen korszak volt a XIX. század vége: élvezte a pompát, élvezte az életet, tudott élni, amit mi már kezdünk elfelejteni. Tudott élni nagyban, és tudott élni a polgári szinten is. Minden szintnek megvolt a maga életformája, életmódja. És Luitpold az öreg régensherceg, aki aztán II. Lajost követte, még ő is beépítette a Prinzregentenstrassét a színházaival és szállodáival. Ez a legkevésbé szép uralkodói út, de egy optimista kor lezárása. 1913-ban, a Maximilianeum elé felállították a Békeangyal gyönyörűen bearanyozott szobrát – hogy egy év múlva kitörjön az első világháború. Ezt képtelenségnek tartották az emberek, hogy ilyesmi megtörténhet. A háborúhoz hozzászóktak, hiszen korábban minden vitás dolgot háborúban szerettek elintézni, de éppen ebben az időben jön létre a békemozgalom, a parlamentek békemozgalma, az Interparlamentáris Unió, amelyik úgy gondolta, hogy amit a kormányok képtelenek megtenni, azt a népek által választott országgyűlések képesek megtenni. Megőrizni a békét. Az építés lehetőségét, a gazdasági és vele együtt a kulturális felemelkedés lehetőségét.

A magyarok mindig fontosnak tartották az Interparlamentáris Uniót. 1896-ban itt volt az Interparlamentáris Unió közgyűlése, és a programban az is benne volt az, hogy el kell a küldötteknek menni az Operába, meg le kell menniük a Vaskapuzhoz, amit akkor három uralkodó, a szerb, a román és Ferenc József

A BUDAI VIGADÓ 107 ÉVE A KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

zsef együtt avatott fel. Szegény Baross Gábor, aki szerette, ha vasminiszternek nevezik, a Vaskapu-szabályozásba halt bele, mert 1892 márciusában lerohant a munkálatok ellenőrzésére, és bár vasegészsége volt, úgy megfázott, hogy belehalt. Nem érte meg ezt a pillanatot, és csak 44 éves volt, amikor meghalt. Döbbenetes korszak volt, mert minden területen csodálatos embereket tudott felvonultatni. Nem volt ez természetes, de gondoljuk meg, milyen kormányt tudott kiállítani ez az ország már 1848-ban. Batthyány Lajos kormányának egyszerre volt tagja Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József, és a többiek sem voltak akárcik. És mivel Batthyány év van, egy kis kitérőt tessék megengedni. Ha ennyi telivért fognak be egy hintóba, a telivérek könnyen felborítják a hintót. Tehát erőskezű ember kell a bakra, és Batthyány Lajos ilyen volt. Ne tessék hinni a történelemkönyveknek, amelyek egy félvévszázad óta azt a hazugságot sulykolják, hogy Batthyány megalkuvó arisztokrata volt, nem is tudni, miért végezték ki. De! Pontosan lehet tudni. Azért végezték ki, mert kiállt az ország Isten- és természetadta jogaiért, az uralkodó által szentesített törvényeiért, és tudta működtetni ezt a kormányt. Nem nagyon szeretett szónokolni (ellentétben más miniszterelnökökkel), nem bánta, ha a miniszterei, akiknek szabad kezét adott, helyette is szónokolnak, de ha a minisztertanácsban határoztak, akkor a kormány minden tagjának ki kellett állnia ezért a határozatért. Ez a kormány a sokszínűsége ellenére remekül működött. Az egymást nem szerető indulatok ellenére is, hiszen ha megnézzük Széchenyi naplóját, Kossuthról és Batthyányról a legszelídebb megjegyzés, hogy a két Lajos, a két hamiskártyás. Tudniillik, Széchenyi sakkozott, és lenézte azokat, akik kártyáztak. Kossuth legalább whistezett, a bridzsnak ezt az elődjét játszotta, és ez szinte tudomány. Batthyány azonban hazárdjátékos volt. Csak éppen akkor nem, amikor az országról volt szó. Nagyszerű miniszterelnöknek indult, és olyan közel van ide a Batthyány tér, hogy egy pillanatra illik adóznunk az első magyar mártír miniszterelnöknek.

Ferenc Józsefet említettük az előbb, és volt valaki, aki soha nem bocsátott meg Ferenc Józsefnek: Batthyány Lajos özvegye. Amikor Batthyány Lajos egyetlen fia, Batthyány Elemér, ez az apjához hasonlóan hatalmas termetű, széles vállú Adonis 1876-ban feleszeretett Erzsébet királynő unokahúgába, Wallersee bárónőbe, Batthyányné azt mondta: „Kisfiam, a gyilkos családjából nem nőszülünk. Ha te elveszed ezt a nőt, én az esküvő napján főbe lövöm magam.” És Batthyány Elemér agglegényként halt meg. Erzsébet királyné mondta ugyan azt, hogy de szívesen feltámasztanánk, az uram is, meg én is az aradi vértanúkat, és Batthyányt, és ez Erzsébetre igaz is volt. Ferenc József-re kevésbé. Ő esküszegőket látott bennük, de azért 1867-ben megtanult valamit. Azt, hogy az ország törvényisztező, alkotmányos uralkodója legyen. Pedig nem erre nevezték. És idővel valahogy megenyhült az ország és a király egymás iránt. Gondoljuk meg, amikor Ferenc József úgy ítélte, hogy Pest nem elég díszes, tíz szobrot állíttat a saját költségén, közöttük a Habsburgok olyan ellenségeinek, mint Bocskai és Bethlen. Amikor a pesti operaházat megépítik a vöröslámpás negyed helyén, az Andrássy út elcéljén, a számlát Ferenc József a magánpénztárából fizette ki az utolsó szögig. Igen, ezt az uralkodót nem kell anynyira szeretni, mint a bajoroknak a maguk uralkodóit, de azért Ferenc József tett valamit ezért a városért. Csak megint az a gazdag Pest elszeregeti a lehetőséget: tíz szobor közül kilenc a pesti oldalra kerül. Igaz, az az egy budai, Szent Gellért szobra nem

akármilyen alkotás nem akármilyen panorámával. És Pestre kerül természetesen az opera is. Budán, ha volt színházi előadás, a Lánchíd hídfőjénél tartották egy rövid életű színházépületben vagy a Színkörben, a Horváth-kertben. 1886-ban ezért aztán itt, a Krisztinavárosban jön létre egyfajta kulturális központként a Budai Polgári Kaszinó. Brányik Ottó kitűnő, volt önkormányzati képviselőtársam újjá is szervezte. Megkereste az alapító családoknak még életben lévő tagjait, hogy az újra elinduló Kaszinóba lépjenek be. Újra is indult a működése, csak éppen nem az eredeti épületében. Abban az I. kerületi MSZP szervezet székel a Krisztina téren. A Vizivárosban, ami akkor a II. kerülethez tartozott, az 1880-as években nem volt ilyen kulturális központ. Nagyon fontos, hogy a létrehozására irányuló polgári kezdeményezés mellé, amely mindig a természetes kiindulópont, odaállt egy kiváló intézmény, amit a legnagyobb kár volt megszüntetni, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa. Ez tette lehetővé, hogy az itteni romos kaszárnya- és raktárépületeket a kincstár a katonaságtól megvegye, és ez a maga korában is pompásnak számító kis épület, ez az ékkő megépüljön és idekerüljön. Ide, a legérzékenyebb pontra. Ekkor épül ki a Fő utca, a budai Váci utca, csak a lehetőséget nem használta ki Buda azóta sem. Annak idején megcsináltuk a tervet a fővárossal egyeztetve, hogy hogyan lehet a Fő utca forgalmát csillapítani. Aczél Péter kiváló kollegám megcsinálta minden Fő utcai, I. kerületi üzletnek a homlokzattervét, gyönyörűen. Le kellene porolni a budavári városházán ezeket a kész dossziékat.

A Corvin tér azért is izgalmas, mert fölötte megépült egy csoda, egy óriási, mesterségbeli csoda, a Halászbástya, amelyben nincs talán két egyforma oszlop sem, mert Schulek Frigyes bizonyítani akarta, hogy mindent tud a mesterségből. El is indította a Mátyás templom mögül a Schulek lépcsőt lefelé, és szeretne volna, ha ez valahol itt a Duna parton, a Fő utcánál talajt fog. Hajtogatta a lépcsőt jobbra-balra, de minden hajtogatás ellenére valahol a Duna közepén lett volna a lépcső talajszintben, és Krisztus urunk óta a vízben senki nem tud járni. Tehát nem sikerült. Ennek köszönhető, hogy ez a négy kis épület itt szemben megmaradt. De azért ez a Fő utca van olyan, mint a pesti Váci utca. És megérdemelné, hogy olyan is legyen, mert kellene egy budai city. A pesti betelt. Ez meg elindulhatna. És akkor itt még több étellel telne meg a világ, és láttuk, hogy a gazdaság virágzása, az építészet virágzása, az hozza és húzza magával és maga után a kultúrát is. Akkor a polgár, aki megteremtette ezt a Budai Vigadót, ez úgy élt, hogy otthon volt neki ebédlője, hálószobája, szerencsés esetben, ha gazdag volt, szalonja is. Ez a lakás gyönyörű volt, csak lakni nem lehetett benne. Nem volt egyetlen kényelmes hely, nem volt könyvtár, nem volt egy zug, ahol békén lehetett volna lenni. A sok cselédség, meg gyerek ott rohagált. Az angol klubélet így jött létre. És egy vidéki országban még nagyobb szükség van arra, hogy az emberek találkozzanak az emberekkel. Hogy is mondta Széchenyi? Elmesúrlódási lehetőségekre van szükség. A lóversenyt nem azért valósította meg, mert pénzt akart veszíteni, hanem azért, mert nemzetgazdaságilag hasznos volt a lótenyésztéssel foglalkozni – és a verseny alkalom volt arra, hogy az emberek találkozzanak és eszmét cseréljenek. Ez volt kicsiben, polgári szinten minden ilyen kaszinó. Ez volt a Budai Polgári Kaszinó is, és az az egyesület, amelyik itt létrejött. Nyilvánvaló, ehhez az kellett, hogy itt kávéház legyen, mert valahol az újságot el kellett olvasni. És vendéglő legyen, és bál legyen, mert tessék belegondolni, hogy minden társadalmi réteg megtartotta a ma-

A BUDAI VIGADÓ 107 ÉVE A KULTÚRA SZOLGÁLATÁBAN

ga báljait. Nem feltétlenül itt. Nyilván az arisztokraták elmentek előkelőbb helyekre bálozni, de nagyon fontos volt, hogy egy ilyen komplexum itt létrejött. Csak az a baj, hogy Trianonnal ez az életforma megszűnik. Akkor már az emberek előfizetnek az újságokra, és otthon próbálják elolvasni, ha ugyan a férj a feleségre vagy a feleség a férjre rá nem szólt, hogy tedd már le. (Napjainkban ugyanezt a televízióval játsszák el.) Nos, ahogy az életforma megváltozott, az épület már nem találta a régi helyét. Az egy gazdagabb, lassabb, nyugodtabb életű társadalomra volt kitalálva, és emiatt a két háború között rengeteg mindent zsúfoltak bele ebbe a házba. Tessék megnézni egyszer, a Miért című 1941-es magyar filmet, amelyben Muráti Lili állandóan erkélyeken mászkál, és nem csik le. A végén Páger Antal behozza ebbe az épületbe, és ki van írva szépen, hogy II. kerületi Anyakönyvi Hivatal. Igen, az is itt volt ebben az épületben. És micsoda szép épület volt. Tessék megnézni azokat a filmkockákat, ami régi állapotában mutatja az épületet. Olyasfélében, mint amilyenben most látjuk. És ezért nagy szó az, ha a régi dolgokhoz vissza tudunk találni. Mert abban az időben, 1900 körül az idők méhében már születik valami. Már nem csak a Vasárnapi Újság jelenti a hét végén a remek újságolvasási lehetőséget. 1905-ig, ha valaki elolvasta a Vasárnapi Újságot, mindent tudott, ami a világon történt. Ami nem volt benn a Vasárnapi Újságban, azt nem is volt érdemes tudni. De ekkor már bontogatja szárnyait egy modern, kimondottan a polgárságot megcélzó lap, az Új Idők, Herceg Ferenc lapja. Egy másik hetilap, amelyik majd ki fogja szorítani a Vasárnapi Újságot 15 év múlva. És ott van már, Dévénynél betör a Nyugat. A Nyugat, amely a címében is ennek a napkeleti országnak a kapcsolódási pontot óhajtja mutatni. Egy olyan kapcsolódási pontot, ame-

lyik természetes, amelyik adva van, hiszen, amikor Szent István ezzel az országgal a nyugati kereszténységet vétette föl vasmarokkal –nem véletlenül maradt meg az a Szent Jobb –, akkor ez egyben azt is jelentette, hogy eszmékért, eszményekért nyugatra kell néznünk. Nem keletre, nem a Balkánra, nem Ázsiába –pedig Ázsiából jöttünk. Ez egy nagyon fontos döntés, és ezért ez az ország mindig is Európához tartozott kultúrájában. Nem is az utolsó vonalához, hanem az élvonalához. Mert tessék gondolni azért, hogy Vörösmarty, Arany és Petőfi óta olyan nemzedék, mint a Nyugat költőnemzedéke, nem született. És akkor már bontogatja a zenében Bartók és Kodály a szárnyait, és a magyar szecesszió hallatlanul gazdag, hiszen tud Szinyei Mersére és Paál Lászlóra építkezve megújulni, és hirtelen elképesztően korszerű lenni. Gazdag időszak volt Nagy-Magyarország utolsó évtizede, amikor ez az épület megtalálja a maga funkcióját, beleépül abba a társadalmi szövetbe, amit 100 év után is csak visszasírni lehet, és reménykedni abban, hogy az itt működő intézmények igazgyöngyöt fognak ebben a gyönyörű kagylóban teremni és termelni. És akkor nem volt hiába. Nem volt hiába azoknak a munkája, akik elkezdtek, nem volt hiába azoknak a munkája, akik megépítették, és soha nem hiábavaló azoknak a munkája, akik vissza akarnak találni ezekhez a gyökerekhez, és akik megújítanak egy épületet. Mert ott kezdődik a kultúrnemzet, hogy amikor egy sírkő megbillen a temetőben, helyreállítják. Nem várják meg azt, amíg ledől. És nem vágják ki feltétlenül a fákat, és nem várják meg, hogy tönkremenjen egy épület, mert akkor azt lehet mondani rá, hogy végre lebonthatom, és építék a helyére valami mást, csúnyábbat, de sokkal nagyobbat. Gyönyörű, rövidlátó elképzelés. Eleink 107 évvel ezelőtt okosabbak voltak. (Taps.)

